

« QUÈ ÉS LA IL·LUSTRACIÓ ? » (1784)

Una lectura

Ramon ALCOBERRO

- 1.- Introducció
  - 2.- Pla de l'obra
  - 3.- Els termes de l'obra: «Sapere aude!»
  - 3.1.- Un incís: «Sapere aude!» i socratismes
  - 4.- Els termes de l'obra: «El segle de Frederic»
  - 5.- Els termes de l'obra: «minoria» i «tutoria»
  - 6.- Els termes de l'obra; la metàfora del «caminar»
  - 7.- Un problema: la distinció entre «ús públic» i «ús privat» de la raó
  - 8.- A manera de conclusió: el «públic» com a destinatari de la Il·lustració
- .....

1.- Introducció

L'article «Què és la Il·lustració?» (desembre, 1784) és la resposta que va donar Kant a una pregunta que la revista *Berlinische Monatschrift* [El Mensual Berlinès] havia plantejat a tota una sèrie d'intel·lectuals significatius del seu moment. Però és també una qüestió central de la filosofia moderna perquè equival a interrogar sobre el sentit mateix de l'esforç racionalitzador de la modernitat. No pot sorprendre, doncs, que quasi tots els filòsofs significatius en la modernitat hagin afrontat també la mateixa qüestió que, en definitiva, vol esbrinar el sentit de l'activitat filosòfica.

La pregunta «Què és la Il·lustració?» va rebre una primera resposta en el Discurs que obre l'*Encyclopédie* de Diderot i D'Alembert. Però hi havia moltes altres consideracions possibles; així la Il·lustració són "els móns possibles" (Leibniz), la crítica a la religió (Voltaire), la reconsideració del Dret (Montesquieu), la revisió del significat de l'educació (Rousseau), la reflexió sobre l'economia (Smith), la nova comprensió de la història (Herder) i fins i tot la consolidació del poder burgès (Marx).

Com va dir Foucault, amb una mica d'ironia retòrica, la filosofia moderna: «és la que intenta respondre a la pregunta etzibada ja fa dos segles, amb tanta imprudència: "Què és la Il·lustració?"» [Cf: «Qu'est-ce que les Lumières?»; Dits et écrits; II, Paris: Gallimard, 2001; p 1.381-1.397]. Sigui quina sigui la manera de situar-nos davant la pregunta, ja tan sols el senzill fet de poder qüestionar-nos la Il·lustració equival a acceptar que el concepte mateix implica una novetat en la història i que es fa necessari clarificar-lo.

El text kantià, tot i que relativament curt, no és de cap manera circumstancial. Kant al «Què és la Il·lustració?» està fent un esforç per tal de "diagnosticar el present". El que

està en joc aquí és l'«éthos» de l'activitat filosòfica en tant que activitat crítica. Aquesta concepció segons la qual una de les funcions bàsiques de la filosofia és la de pensar el present, situant-lo en el context de la raó, serà central d'ara endavant per a la comprensió del paper de l'intel·lectual crític en la modernitat.

Kant caracteritza les Llums com una ruptura històrica i, més en concret, com la sortida d'un estat de «minoria d'edat», en què –fins ara– la raó ha estat sotmesa a la tutela d'altri (la fe, el poder polític, etc.). El procés pel qual deixem de ser menors d'edat és aquell en què la "humanitat" (entenent que "humanitat" són el conjunt dels humans i alhora allò propi i distintiu de cadascun dels humans) és simultàniament capaç d'obeir la llei i de raonar per un mateix. Aquesta doble funció, Kant la presenta com a complementarietat entre dos usos de la Raó. Hi ha d'una banda l'«ús públic» (el que es fa per tal d'il·luminar el públic i que no pot patir cap restricció) i, de l'altra, l'«ús privat» de la Raó (el que es fa en tant que hom realitza una funció, com a sacerdot, com a soldat, com a buròcrata... que pot ser restringit o limitat). Aquesta és una diferenciació que ha resultat molt problemàtica en tota la història de la filosofia, però a través de la qual Kant vol salvar d'una banda la capacitat de la crítica i de l'altra el necessari ordre social.

Distingint entre dos usos de la raó, Kant pretén respondre una observació de l'«Emili» de Rousseau per a qui: «la literatura i el saber del nostre segle tendeixen més a destruir que a construir». Per a Kant aquests dos moments no resulten contradictoris sinó complementaris. Com a membre de la humanitat i alhora com a membre d'una societat política concreta, l'il·lustrat està tan obligat a complir la llei com a esforçar-se per millorar-la mitjançant la crítica. «Pensar per un mateix» és expressió alhora de llibertat i de responsabilitat.

Per a Kant la Il·lustració no seria un període històric més o menys transitori, sinó que es defineix per una actitud. Ser il·lustrat no consisteix en el seguiment o en la defensa d'una sèrie de tesis filosòfiques més o menys ben establertes i consolidades (bàsicament, la confiança en la idea de progrés o l'escepticisme, etc.), sinó que ser il·lustrat significa assumir una manera de copsar la realitat. La Il·lustració consisteix en una forma de comprendre el món que ens aboca a una doble consideració de la racionalitat: com a crítica i com a responsabilitat alhora. En la mesura que és "crítica", la Il·lustració estarà sempre oberta a definir la seva pròpia identitat, sense servilisme; i en la mesura que és "racional", s'inscriurà en l'exigència de clarificació del real, sense idealitzar-lo.

Sovint es posa l'accent en la concepció de la Il·lustració com a alliberament respecte a la tutela d'altri –i com a un guany de l'autonomia i de la llibertat de pensar– de manera que les Llums s'identifiquen amb el que a la tercera «Crítica» constitueix la primera de les tres màximes del sentit comú («pensar per un mateix») però cal entendre també que «el públic només pot accedir-hi lentament» i no mitjançant una revolució. Kant fou un republicà, però no un revolucionari i el text del «Què és la Il·lustració?» ho palesa abastament.

Sintetitzant el que aporta l'article de Kant amb unes paraules de Foucault hom podria dir que: «... D'ençà de Kant, el paper de la filosofia és el d'impedir a la raó traspasar els límits del que ens ve donat per l'experiència; però d'ençà d'aquella època –és a dir, amb el desenvolupament dels Estats moderns i l'organització política de la societat–, el paper de la filosofia és també el de vigilar els abusos de poder de la racionalitat política –cosa que li dóna una esperança de vida prou prometedora». [«Omnes et singulatim:

cap a una crítica de la raó política» (1981); Dits et écrits II, Paris: Gallimard, 2001; p.953]

L'article kantian és compost per deu paràgrafs que, seguint l'edició de Jean-Michel Muglioni (Hatier, 2005) i la traducció de Salvi Turró (Ed. 62, 2002), es podrien dividir en 6 grans temes. Presentem primer un esquema de les idees fonamentals del text i després plantegem algunes dificultats clàssiques de la lectura, en la perspectiva que la resposta a la pregunta kantiana sobre la il·lustració està vinculada a la promoció de la ciutadania republicana.

2.- Pla de l'obra

El mot alemany «Aufklärung», -Il·lustració- significa "cap a la llum" i inclou una idea interessant, la de procés i moviment. Per això el públic germànic de la seva època podia comprendre més intuïtivament que nosaltres la idea que les Llums són una conquesta progressiva, un progrés en direcció a la raó –i no el seu definitiu assoliment. D'aquí que el joc retòric kantian que de vegades sorprèn al lector entre «època il·lustrada» i «època d'il·lustració» resulti poc innovador posat al seu context. Per tal de llegir el text, doncs, en prescindim i seguint l'edició francesa de Muglioni preferim diferenciar sis moments en el pla de l'obra.

• Paràgrafs 1 a 3

La peresa dels humans i l'ambició dels qui entre ells es posen com a tutors fan que la humanitat no pensi per ella mateixa i que no surti de la minoria d'edat. És gairebé impossible per a un individu esdevenir major d'edat o il·lustrat en aquestes circumstàncies.

Primera frase del § 1.- «Il·lustració és la sortida de l'home de la seva minoria d'edat de la qual ell mateix és culpable».

Primera frase del § 2.- «Mandria i covardia són les causes que una part tan gran dels homes, després que la natura els ha alliberat fa temps de direcció aliena (*naturaliter maiores*), romanguin per gust menors d'edat al llarg de la seva vida».

• Paràgrafs 4 i 5

L'accés a les Llums és possible per al «públic» a condició que les lleis garanteixin la llibertat d'expressió. S'explica el sentit i el límit d'aquesta llibertat fonamental. § 4: «Sempre es trobaran homes que pensin per ells mateixos –fins i tot entre els tutors establerts de la gran massa [val a dir entre els sacerdots i els religiosos, nota nostra]»; § 5 diferència entre «ús públic» i «ús privat» («l'ús que un mestre contractat fa de la seva raó davant la seva comunitat és merament un ús privat»). Final d'aquest paràgraf: «...el fet que els tutors del poble (en assumptes espirituals) hagin de ser ells mateixos també menors d'edat és una absurditat que aboca a la perpetuació dels absurds».

• Paràgraf 6

Exemple essencial d'aquesta llibertat en matèria de religió: cap confessió religiosa no hauria de tenir «el dret a comprometre's sota jurament a un cert símbol immutable».

De la mateixa manera: «no és permès de cap manera posar-se d'acord en una constitució religiosa permanent de la qual ningú pot dubtar públicament».

- **Paràgrafs 7 a 9**

El segle de Frederic, segle de les Llums, o millor segle en camí envers les Llums. § 7: «.. a la pregunta de si ja vivim en una època *il·lustrada*, vet ací la resposta: No, però sí en una època d' *il·lustració*»; § 8: [Frederic]: «Un príncep que no troba indigne de dir que considera com a deure el fet de no prescriure res als homes en matèria religiosa», § 9: «He situat el punt cabdal de la *il·lustració* (...) preferentment en la qüestió religiosa, perquè respecte a les arts i les ciències els nostres prínceps no tenen cap interès a fer de tutors sobre els seus súbdits». Ídem: «... cap monarca no és avançat que el que nostres honorem [Frederic]».

- **Paràgraf 10**

El progrés de d'esperit de llibertat fa que un poble respecti més les Lleis. També a les darreres paraules del § 10: «[és] avantatjós de tractar l'home que ara ja és *més que una màquina*, segons la seva dignitat». La *il·lustració* resulta incompatible, doncs, amb tractar els humans com eines.

3.- Els termes de l'obra: «Sapere aude!»

La divisa de la *Il·lustració* és «Sapere aude!» [Atreveix-te a saber, gosa tenir el valor d'emprar la pròpia raó] deriva del poeta llatí Horaci i era prou coneguda quan Kant escriu l'article: havia estat triada l'any 1736 per els "Amics de la veritat" [«Alethopilen»] que havien fundat una associació per difondre la filosofia de Leibniz i Wolff. Aquesta societat fins i tot va encunyar una medalla amb un bust de la deessa Atenea que portava al casc sengles retrats d'aquests filòsofs, amb la divisa del «Sapere aude!». La màxima és d'origen wolffià i en Kant expressa la "voluntat de raó" apartada per igual de la *il·lusió* racionalista d'una raó absoluta (noumènica) i de l'extravagància [Schwärmerei] o del misticisme (en tant que formes de renúncia a la raó que posen en causa la llibertat).

Clarificar el sentit del «Sapere aude!» demana posar-lo en relació amb el contingut de l'article: «Què significa orientar-se en el pensament?» (publicat a l'octubre de 1786) que diu:

« Pensar per un mateix significa cercar en un mateix (és a dir en la pròpia raó) el criteri suprem de la veritat, i la màxima que ens diu que hem de pensar per nosaltres mateixos és l'Aufklärung. Això suposa moltes més coses de les que imaginem els qui fan consistir l'Aufklärung en el coneixement; Consisteix sobretot en un principi negatiu de l'ús de la facultat de conèixer i sovint s'esdevé que un home extremadament ric de coneixements sigui menys *il·lustrat* quan es tracta d'emprar-los. Servir-se la pròpia raó no significa altra cosa que preguntar-se a un mateix per tot el que he d'admetre [com a veritable]: puc erigir correctament com a principi universal de l'ús de la meua raó, la raó per la qual ho admito o la regla que resulta del que admito? Cadascú pot posar-se a prova ell mateix; veurà que aquest examen fa desaparèixer tot seguit la superstició i l'extravagància [Schwärmerei] , tot i que estigui lluny de tenir

tots els coneixements que el permetrien de refutar ambdues per raons objectives. Tan sols cal obeir a la màxima de conservació pròpia [de "Selbsterhaltung"] de la raó. És doncs fàcil implantar l'Aufklärung en els subjectes particulars instruint-los; cal tan sols començar aviat a acostumar els caps joves a aquesta reflexió. Al contrari, il·lustrar una època demana molt de temps, perquè hi ha molts obstacles exteriors que converteixen aquesta mena d'educació en impossible o difícil »

Si algú no es governa a si mateix o cau en l'extravagància (podríem dir, per ex., quan per comptes de guiar-se per la raó es guia per l'astrologia, per les fantasmades, per la pseudociència, pel que diu la televisió...), Kant considera que viu l'«heteronomia», és a dir, en la dependència. El despotisme i l'irracionalisme són dues formes d'aquesta heteronomia.

Sobre el significat de la Il·lustració en la lluita contra la superstició hi ha un altre text clàssic, a la «Crítica de la facultat de jutjar» (1790) en la primera màxima del sentit comú (o de l'enteniment comú):

« ... El fet d'alliberar-se de la superstició s'anomena Aufklärung; efectivament, tot i que aquesta denominació convé per designar el fet d'alliberar-se del prejudici en general, la superstició mereix més que cap altra cosa ser anomenada prejudici *in sensu eminenti* [en sentit ple], perquè l'encegament que ella imposa fins a convertir-lo en una obligació, fa veure més que cap altra cosa la necessitat que hi ha de ser conduït pels altres i mostra així fins a quin punt és una raó passiva»

En definitiva autonomia i heteronomia s'exclouen en Kant d'una manera radical: els humans que opten per l'autonomia, opten per la llibertat; però els qui opten per l'heteronomia opten per la submissió.

Aquesta distinció tallant entre autonomia i heteronomia ha estat molt discutida posteriorment des de l'àmbit estètic; alguns romàntics han defensat l'heteronomia (la dependència) com el nucli mateix de l'erotisme i de l'amor i que, per tant, neguen l'escissió radical entre ambdós moments. El comunitarisme ha afirmat també que mai ningú no és radicalment autònom sinó que la consciència moral neix de la societat (de la família, de la tradició...). La tradició filosòfica catalana (l'Escola de Barcelona, de d'Ors i Xirau fins a Xavier Rubert de Ventós) ha estat també poc kantiana en la mesura que nega aquesta radical separació dels dos àmbits i insisteix també en què la civilitat (la consciència de ciutadania) constitueix un pont entre autonomia i heteronomia; tesi que –tot cal dir-ho– una lectura de la teoria política kantiana no desmentiria de cap manera.

3.1.- Un incís: «Sapere aude!» i socratism

És tot un tòpic cultural vincular el «sapere aude!», que anima a pensar per un mateix, a la divisa socràtica «coneix-te a tu mateix!». En resum hi ha tres bones raons per vincular ambdues màximes, tot i que fer-ho pugui tenir alguna cosa d'anacronisme històric

D'una banda, es tracta de dues invitacions a la "conversió filosòfica": Sòcrates i Kant coincidirien en què per a viure una existència plenament racional ens cal una transformació personal –i agosarada– abans d'un canvi d'estructures socials i polítiques. És en aquest sentit que Kant dirà al § 4 de «Què és la Il·lustració?» que: «Una revolució pot significar l'esfondrament del despotisme personal (...) però mai una reforma en el mode de pensar.» Per a Sòcrates i Kant serà la filosofia i no la política, la garantia de la transformació en profunditat de la societat.

Ambdues màximes tenen, a més, una significació optimista; són expressions de confiança en la raó i en la força de l'humà: no fan referència a les estructures sinó al poder dels individus per tal de canviar-les.

Finalment són dues frases que, al cap dels segles, ens continuen fent pensar; tot i que puguin semblar frases exclamatives, en profunditat són interrogatives: ens obliguen a pensar què fa cadascú de nosaltres per estar a l'altura del pensament. Cada cop que se'ns proposa conèixer-nos a nosaltres mateixos o se'ns demana que ens atrevim a pensar se'ns està preguntant per la nostra situació, se'ns fa una invitació que ens implica personalment i que, segons com la responguéssim, significarà un canvi irreversible en la nostra vida personal. La màxima kantiana i la socràtica són tant una invitació al canvi com, sobretot, una invitació a la interrogació com a forma de vida.

4.- Els termes de l'obra: «El segle de Frederic»

L'expressió «segle de Frederic» usada per Kant per denominar la Il·lustració pot ser considerada una forma de rendició de la filosofia, o de submissió de la raó al poder. El rei, prototip del despotisme il·lustrat, havia escrit un «Assaig sobre els prejudicis» i un «Assaig sobre l'amor propi» (hi ha traducció catalana dels textos a cura de R. A.) que mostren fins a quin punt la seva comprensió de les Llums era purament instrumental i "insuficient", per molt que de cara enfora l'usi com a estratègia de poder i estigui perfectament al dia de les novetats en la cultura francesa.

Frederic el Gran (1712-1786) tenia ja 72 anys quan Kant escriu el text; això fa pensar en un gest "estratègic" del filòsof, temorenc davant la possibilitat que –com efectivament va passar– el seu successor, Frederic Guillem II, fos encara pitjor per a l'estratègia de la Il·lustració. No debades Frederic podia demanar a Bach uns concerts de flauta i, com a mínim, mantenia a ratlla l'església, mentre el seu successor estava dominat pel partit religiós. Convé recordar que fou Frederic Guillem II qui obligà al silenci de Kant sobre qüestions religioses. Però conceptualment que l'obra acabi amb un elogi del monarca (al cap i a la fi un homosexual, manipulador, militarista i sàdic; un cínic – en el pitjor sentit del mot); ¿seria, finalment, una confessió del fracàs de la crítica il·lustrada?

Hi ha molts intents de "salvar" Kant del que seria una fallida última del text. Que a parer d'un servidor els arguments donats per salvar l'expressió «segle de Frederic» siguin intents una mica febles, "coixos" (mot poc políticament correcte, ho sento!), o poc elegants, és secundari. En tot cas cal tenir-los presents per no llançar massa alegrement el text a l'oblit.

Molt en resum cal observar que Kant mai no diu que el «segle de Frederic» sigui "il·lustrat", sinó que està en el camí de la Il·lustració. No es defensa el seu despotisme, sinó la seva il·lustració. En tot cas, que Frederic el Gran representi la Il·lustració "possible" no significa que aquesta sigui la desitjable. Que la seva ambició política

l'hagi obligat a fer-se il·lustrat (Frederic va tenir una complicada relació amb Voltaire i amb les Llums) no nega que per complir –encara que només sigui formalment– amb les Llums, s'hagi vist obligat a limitar el despotisme.

L'altre argument per justificar l'expressió «segle de Frederic» té a veure amb les limitacions i les dificultats que Kant assenyala per sortir de la «minoria d'edat». El jou dels tutors, el clericalisme, la por a pensar... tot plegat constitueix un feix tan pesat que resulta difícil deslliurar-se'n. Una humanitat lliure de prejudicis només seria possible en una república (en una societat política lliure). Però per arribar a una societat lliure caldrien homes lliures. S'estableix, doncs, un cercle viciós: no hi ha homes lliures perquè no hi ha societats que ens facin lliures (que ens eduquin en la llibertat) i viceversa. En aquest context, el govern de Frederic significa una possibilitat efectiva o una oportunitat per a la llibertat, un pas en la construcció de l'ideal republicà i en aquest sentit hauria de ser aprofitat, no perquè representi cap ideal sinó perquè expressa allò realment possible en un moment concret. El progrés de les Llums que s'expressa en el text seria un pas –de fet, l'únic autènticament factible– en el procés fins que el govern esdevingui republicà.

5.- Els termes de l'obra: «minoria» i «tutoria»

«Minoria d'edat» és un terme jurídic que reenvia a la idea de "tutela" (en alemany «die Vormundschaft», del llatí «manus»: "in manu mea est") i per a molts comentaristes entra en el possible que Kant al § 1 de «Què és la Il·lustració?» preferís emprar la paraula «minoria» abans que no pas "infància" perquè en llatí «in/fans» és "el qui no parla". Òbviament no és el mateix no parlar que no ser encara adult o autònom. De la minoria d'edat se'ns surt, del caràcter infantil potser no.

Per sortir de la famosa «minoria d'edat» convé tenir en compte l'experiència que ens mostra com sovint els humans resulten incapaços de ser lliures i prefereixen tenir «tutors», perquè, com diu al § 2 «és tan fàcil viure en minoria d'edat!». Però el que sabem de debò sobre els humans no és "com són", sinó –i aquí està la trampa de tot despotisme– "com són sota la tutela d'un dèspota". De la mateixa manera que quan coneixem un menor d'edat no podem ni imaginar-nos com serà ni que farà quan sigui gran i autònom, tampoc considerant l'estat present de la humanitat tutoritzada per l'Església i el despotisme, no podem imaginar-nos com actuarà quan s' il·lustri i sigui autònoma.

Els «tutors» tenen, doncs, un paper en el creixement i no són necessàriament "dolents", tot i que treballin moguts per l'ambició de dominar, per al seu propi interès i no per al de la humanitat. Quan es lamenten que «el poble no està madur» potser tenen raó, però no s'adonen que si això succeeix és, precisament, per culpa d'una tutoria que els ha infantilitzat. En una nota que Kant va posar a «La religió dins els límits de la simple raó» (IV, 2, § 4) es reprèn el tema de la maduresa i Kant argumenta que resulta impossible estar madur per a la llibertat quan no s'ha estat lliure. Kant acaba dient que «és més còmode» governar (en la família, en l'Estat i en l'Església) suposant que el poble "no està preparat" i es pregunta: «¿Però és més just?». És aquesta consideració –de dret, no de fet– la que ha de pesar en la resposta per sobre de consideracions paternalistes. No hi ha, doncs, altre camí que el de l'abolició del despotisme i del clericalisme com a obstacles que impedeixen que els humans pensin per si mateixos.

6.- Els termes de l'obra; la metàfora del «caminar»

«Caminar»; aprendre a caminar i a caure per tornar-se a aixecar, és la metàfora central del «Què és la Il·lustració?», en la mesura que sintetitza el procés polític i social pel qual s'assoleix la racionalitat. Igual que caient s'aprèn a caminar, cal també aprendre a ser il·lustrat passant a través d'equívocacions i dogmatismes. La metàfora del nen que cau i s'aixeca és la de la racionalitat crítica (§ 2 del text) que, com la marxa del nen progressa a cada caiguda; amenaçar amb «el perill que els amenaça [als humans] si intenten caminar sols» és l'estratègia dels qui s'han erigit en tutors; però finalment la humanitat «acabarà per caminar sola després d'algunes caigudes.»

El tòpic literari d'aprendre a caminar com a metàfora d'aprendre a viure és prou antic. El trobem anteriorment al llibre II de l'«Emili» de Rousseau en què aquest es declara contrari a usar corretges per ensenyar a caminar els infants i arribarà fins una famosa conferència de Thoreau al segle XIX americà.

Per nedar cal llançar-se a l'aigua, per caminar cal caure i per ser il·lustrat cal tenir "valor" («Sapere aude!») Tot és en definitiva un procés no lineal en què a través de passar per mals moments en definitiva s'aprèn a superar-los. Cal observar la subtilitat amb què Kant compara al § 3, els «instruments mecànics» que són «prescripcions i fórmules» usats pels tutors, amb l'activitat estrictament humana (i per tant no gens mecànica) de l'aprenentatge del caminar i del raonar. A diferència del que és mecànic «caminar» i il·lustrar-se suposa la "voluntat", per ser lliure caldrà això mateix: voluntat. A la darrera frase del text, (§ 10) es reprèn aquesta idea segons la qual viure com a il·lustrat és el contrari de l'existència maquinal. Serà el romanticisme, un cop més qui traurà les conseqüències més obvies d'aquest voluntarisme kantian.

7.- Un problema: la distinció entre «ús públic» i «ús privat» de la raó

La distinció entre «ús públic» i «ús privat» que es fa al text ha estat sovint considerada com una de les limitacions més clares de la teoria kantiana de la llibertat. Tanmateix és essencial comprendre el paper que juga per tal de copsar el que significa la Il·lustració, que no és una proposta anàrquica per tal de fer el que hom "vol", sinó que proposa actuar com "ha" de fer-ho en la perspectiva de la racionalitat. Una llibertat absoluta no seria una llibertat il·lustrada perquè per comptes de ser racional ens tornaria despòtics. Així, per exemple, per a Kant una llibertat absoluta de culte religiós no faria créixer la racionalitat sinó que permetria a qualsevol fanàtic augmentar el nombre de supersticions. La llibertat absoluta no és la llibertat de la raó perquè ens portaria a la manca de criteri.

L'«ús privat» de la raó és el que hom fa com a funcionari, és a dir, quan un particular actua com a membre d'un "cos" o d'una organització: pressuposa tant l'ús de la raó com la seva limitació perquè qui actua ho fa complint una funció finalment mecànica. En la coneguda metàfora del vaixell (que ja va proposar Plató), cada membre de la tripulació té assignada la seva feina i si no la fa el vaixell senzillament s'esfondra. Per això al § 5 del text dirà que «un cert mecanisme és necessari per a molts afers que afecten l'interès de la comunitat», malgrat que l'obediència exigible suposi innegablement una «unanimitat artificial» perquè allò humà no és mecànic.

A un altre nivell se situa, però, l'«ús públic» de la raó en tant que hom l'empra com a individu racional i com a expert. «Ús públic» seria un sinònim de "llibertat d'expressió". És aquest el sentit de l'exemple que proposa Kant sobre el tema del pagament dels impostos: s'han de pagar, cosa que no signifiqui que no es pugui criticar la seva

quantia, el seu mal ús o la seva inoportunitat. En altres paraules: que una llei sigui "sagrada" i calgui complir-la, no la converteix en irreformable. Al contrari com es diu al § 6 seria «un crim contra la natura humana» obligar les generacions futures a acceptar les lleis actuals i no atorgar-los el dret a gaudir de millors lleis, més racionals.

8.- A manera de conclusió: el «públic» com a destinatari de la Il·lustració

És important assenyalar que en Kant el mot «públic» no s'identifica amb "ciudadà", sinó que en formen part tots els éssers racionals i d'una manera específica, més en concret, el públic s'identifica amb «el món dels lectors» que surt esmentat al § 5. És important destacar que la característica dels il·lustrats és la de llegir (per comptes de limitar-se a creure o a tenir experiències no sotmeses a crítica). El tema kantianista de l'«ideal cosmopolita» que s'usarà com a argument de la Pau perpètua, tindrà més a veure amb aquest grup de "lectors" que amb el pur recompte estadístic dels humans.

Sembla possible defensar que la resposta a la qüestió sobre la Il·lustració cal buscar-la no tant en la humanitat com en el «públic». El públic no és un pur nombre, o la pura massa dels qui es deixen manipular pels tutors, sinó el conjunt dels homes instruïts: no és un concepte democràtic (la pura suma de vots), sinó republicà (els individus virtuoses). La dignitat de l'home (seguint Rousseau) no prové dels seus coneixements -que només alguns humans posseeixen-, sinó de la seva capacitat moral. Però la il·lustració no només demana només capacitat moral sinó coneixement o capacitat intel·lectual que demana virtut i "lectura". Si la democràcia no tingués present la virtut republicana seria tan sols un despotisme de la majoria; i de la mateixa manera el vot només té sentit si els qui voten tenen present l'interès general amb coneixement de causa. El republicanisme no consisteix en l'aplicació d'una llei distributiva purament aritmètica, sinó en la defensa de l'interès del poble. Qui pertany al públic no ho fa «en tant que part d'una màquina» (és a dir: de manera impersonal), sinó «com a membre d'un cos comú sencer i àdhuc de la societat cosmopolita» (§ 5). I així podem dir que la Il·lustració és el procés de creixement de la consciència republicana. Hi haurà, doncs, Il·lustració en la mesura que el públic no permeti que els tutors usurpin la seva veu. En aquesta feina estem, encara avui.

NOTA: En la lectura del text que proposa aquest document hem prescindit de l'anàlisi més aprofundida d'un tema significatiu: el del paper de la religió en la il·lustració i específicament el sentit de la llibertat religiosa en relació a la llibertat de pensament en general. La raó és que l'argumentació kantiana més fàcil de seguir sobre el tema religiós es troba en una obra posterior: LA RELIGIÓ EN ELS LÍMITS DE LA SIMPLE RAÓ (1793) a la qual ens hauríem de remetre. De tota manera insistir en el tema religiós no hauria afectat l'argumentació general i ens obligaria a allargar-nos innecessàriament. Ens sembla possible argumentar que, tot i que el paper de la religió sigui "més que un exemple" a l'interior de l'article, l'objecte que Kant es proposà al QUÈ ÉS LA IL·LUSTRACIÓ? no és la significació de la religió en la societat, sinó la llibertat de pensament i les condicions que la fan possible. [R.A.]